

ΕΚ ΔΕΛΦΩΝ

τὴν 10/22 Μαΐου 1893.

Πρό τινων ἐτῶν οἱ Δελφοὶ ἦσαν ἀπρόσιτοι σχεδόν. Σήμερον ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας δύναται νὰ ἔλθῃ τις ἐξ Ἀθηνῶν. Τὴν Παρασκευὴν τὸ πρῶτ' ἀνεχωρήσαμεν μετὰ τὴν πρώτην ἀμαξοστοιχίαν δι' Αἴγιον, ὅπου ἐπερίμενε τὸ ἀτμόπλοιον *Μαργαρίτα*, — μικρὸν, παλαιὸν καὶ ὄχι ὑπερμέτρως καθαρὸν, ἀλλ' ὅπως δὴποτε ἀτμόπλοιον! Ἐντὸς τριῶν περιήτου ὥρων, μετὰ προσέγγισιν εἰς Βιστρινίτζαν καὶ Γαλαξείδι, ἐφθάσαμεν περὶ τὰς 6 1/2 μ. μ. εἰς Ἰτέαν. Ἐκεῖ εὐρομεν ἀμαξάν ἐτοίμην. Εἰς τὰς 9 1/2 εἴμεθα εἰς Δελφούς.

Ὅταν ἀνοιχῇ ἡ διώρυξ τῆς Κορίνθου, θὰ ὑπάρχουν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀτμόπλοια ἐκεῖθεν κατ' εὐθείαν διὰ τοὺς βορείους λιμένας τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου. — ἴσως μάλιστα καὶ καθ' ἑκάστην ἀντὶ τοῦ δις τῆς ἐβδομάδος πλοῦ τῆς *Μαργαρίτας*. Ὅταν δὲ ἡ μέχρι Ἀραχῶνης ἐπεκταθεῖσα ἤδη ἀμαξίτη ὁδὸς κατασκευασθῇ μέχρι Χαϊρωνείας, καὶ ὁ σιδηρόδρομος Λαρίσσης συντελεσθῇ μέχρι Λεβαδείας τοῦλάχιστον, τότε θὰ δύναται τις εὐκόλως νὰ μεταβαίη, διὰ ξηρᾶς, ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Δελφούς ἐντὸς ἑπτὰ ἢ ὀκτῶ ὥρων, ἀντὶ τῶν δεκαπέντε τὰς ὁποίας ἤδη καυχῶμαι ὅτι ἐδαπάνησα μόνος πρὸς τοῦτο.

Πρὸ πέντε ἐτῶν τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο κατορθωτόν, ἐκτὸς ἐὰν ἀνήρχετο τις ἔριππος ἀπὸ τὴν Ἰτέαν. Ἀμαξίτη ὁδὸς δὲν ὑπῆρχε. Τὴν 13/25 Μαρτίου 1888 ἀνήλθεν εἰς Δελφούς ἡ πρώτη ἀμαξά. Ἐφερε κυρίαν Γαλλίδα, τὴν Mad. Louise Dubois, κατὰ τὸ βιβλίον τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ ξενοδόχου τῶν Δελφῶν, τοῦ ἀξιολόγου Βασίλη Παρασκευᾶ, εἰς τὸν ὁποῖον αἱ ἤδη γενόμενα ἀνασκαφαὶ προσωνίζουσι μέλλον λαμπρόν. Φαίνεται δὲ καθ' ὅλα ἄξιος τοιοῦτου μέλλοντος, ἐὰν κρίνῃ τις ἀπὸ τὰς εἰς ὅλας τὰς γλώσσας ἐκφράσεις εὐαρεσκείας τῶν σπανίων μέχρι τοῦδε περιηγητῶν, ὅσοι ἐνέγραψαν τὸ ὄνομα τῶν εἰς τὸ βιβλίον του. Τὸ ξενοδοχεῖον του πρόκειται νὰ μετατοπισθῇ εἰς εὐρυτέραν οἰκίαν εἰς τὸν νέον συνοικισμόν τῶν Δελφῶν, ἐὰν δὲ διατηρηθῇ εὐπρεπὲς καὶ καθαρὸν, δύναται ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν νὰ γείνη ἐν τῶν τερπνοτέρων καὶ τῶν μάλλον συγκαταριθμῶν θερινῶν ἐνδιατηρημάτων τῆς Ἑλλάδος.

Αὕτη καὶ μόνη ἡ γοητευτικὴ τοποθεσία τῶν Δελφῶν ἀρκεῖ διὰ νὰ ἐλκύῃ περιηγητάς. Τὸ θέαμα ἐκ τοῦ παραθύρου παρὰ τὸ ὁποῖον γράφω δὲν τὸ εὐρί-

σκει τις εὐκόλως, οὔτε εἰς τὴν ὠραίαν Ἑλλάδα μὲν. Ἐγνωρίζον οἱ ἀρχαῖοι πὺς καὶ ποῦ νὰ ἰδρῶν τὰ ἱερά των!

Ἐπὸ τὸν ἐξώστην μου κατηφορεῖ ἀποτόμως τὸ βουνὸν πρὸς τὴν βαθυτάτην κάτω κοιλάδα, τὴν ὁποῖαν διασχίζει ὁ ξηρὸς ἤδη ποταμὸς Πλειστός. Τὰ νερὰ τῆς Κασταλίας ἔσκαψαν βάραθρον, τὸ ὁποῖον χωρίζει διὰ μαύρης ἀνωμάλου γραμμῆς τὰ πράσινα πλευρὰ τοῦ βουνοῦ, μέχρις οὗ κρύπτεται τὸ βάραθρον ὑπὸ τὸν πυκνὸν ἐλαιῶνα, τὸν σκεπάζοντα πρὸς τὸ βάθος τῆς τὴν στενὴν κατωφερῆ κοιλάδα. Ἄντικρύ μου, ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους τῆς κοιλάδος, ὑψοῖται τὰ ἀπόκρημα γυμνὰ πλευρὰ του τοῦ ὑψηλοῦ Ἐηροθούνη, μετὰ τὰς λαξευμένας ὅπως τῶν σπηλαίων του, — ὅπως εἰς τὰς ὁποίας ἀδύνατος φαίνεται μακρόθεν ἡ ἀναρρίχσις. Ἐκεῖ, εἰς τὰ ἀπρόσιτα ἐκεῖνα καταρύγια, ἐκρύβησαν, λέγεται, κατὰ τὴν Ἐπαναστάσιν οἱ κἀποικοὶ τῶν περιζῶν χωρίων. Οἱ πρῶτοι τολμηροὶ ἀναβάται ἀνέστυρον διὰ σχοινίων τὰ γυναικόπαιδα ἐντὸς τῶν σπηλαίων.

Μεταξὺ τοῦ Ἐηροθούνη καὶ τοῦ Παρνασσοῦ ἡ κοιλάς πλατυνομένη ἀναβαίνει βαθμηδόν, ἀπλόνοσσα τὴν καλλιεργημένην κλιτὺν τῆς, μέχρι τῆς κορυφῆς ὅπου φαίνονται αἱ ἀκρόταται οἰκίαι τῆς ἀπεχούσης Ἀραχῶνης.

Ἀριστερόθεν ἔχω τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἐπιβλητικῶν βράχων τῶν περικλειόντων εἰς τὴν κοιλότητά των τοὺς Δελφούς. — τῶν ὑψηλῶν, ἀποκρήμων καὶ γυμνῶν Φαιδριάδων. Ὑψοῦνται ἀνωθέν μου καθέτως πρὸς τὸν οὐρανόν. Οἱ γῦρες πετώντες περὶ τὰς φωλεὰς των ἐκεῖ ὑψηλά, μοῦ φαίνονται κἀνωθεν μικροὶ ὡς ἀθῶα μικρὰ πτηνά. Τὸ μελαφὸν χρῶμα τῶν βράχων ποικιλῶν ποῦ καὶ ποῦ τὰ εἰς τὰς ραχάδας φυτρώσαντα πράσινα φυτὰ, ἀλλοῦ δὲ κηλίδες υποκόκκινοι μαρτυροῦσαι, ἀπὸ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βαθύ χρῶμα των, ὅτι κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἀπεσπασθήσαν ἐκεῖθεν πέτραι τεράστιαι, κλιθεῖσαι εἰς τὰς ὑπωρεῖας τῶν κρημνῶν καὶ μέχρι τοῦ μυχοῦ ἐνίοτε τῆς κοιλάδος. Ὅγκοι τοιοῦτοι ἐξεκόλλησαν ἀπὸ τὰς Φαιδριάδας κατὰ τὸν τρομερὸν σεισμόν τοῦ 1870, ὅποτε τριάκοντα περίπου κἀποικοὶ τοῦ Καστρίου ἐφρονεύθησαν. Καὶ πέρυσι δέ, εἰς τὰ βάθη νυκτὸς τρικυμῶδους, ἐξύπνησε τοὺς ἐντρόμους κατοίκους ὁ πάταγος βράχου ὑπερμεγέθους ἀποσπασθέντος ἐκ τῶν Φαιδριάδων, ὀλίγον πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς φάραγγος ὅπου ἀναβλύζει ἡ πηγὴ τῆς Κασταλίας. Ἐκεῖ ἡ κηλὶς δὲν ἐκοκίνισεν ἀκόμη. Ἡ πληγὴ λευκάζει εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ κρημοῦ, ὑπ' αὐτὸν δὲ ἡ κλιτὺς μένει σκεπασμένη ἀπὸ τὰ ἀσκήωτα συντρίμματα, τὰ ὁποῖα κυλιόμενα κατέστρεψαν ἀγροὺς, ἐξερρίζωσαν ἐλαίας, καὶ ἐστερεώθησαν ἐπὶ τέλους ὅπου τὸ ἔδαφος, ὀμαλυνόμενον ὀλίγον, διέκοψε τὸν ὀρηκτικὸν δρόμον των.

Εἰς τὸν κίνδυνον τοιοῦτων καταστρεπτικῶν καταπτώσεων δὲν θὰ ὑπόκεινται εἰς τὸ ἐξῆς οἱ κἀποικοὶ τῶν Νέων Δελφῶν εἰς τὸν νέον συνοικισμόν των. Ἡ μετοικεσία των δὲν συνετελέσθη ἀκόμη. Ἐκ τῶν 250 περίπου οἰκιῶν τοῦ Καστρίου, τὸ πέμπτον μὲν κατεδαφίσθη μέχρι τῆς σήμερον καὶ ἰσάριθμοι οἰκίαι ἀνηγέρθησαν ἢ οἰκοδομοῦνται εἰς τὴν ἐκλε-

χθεῖσαν ὥραϊαν τοποθεσίαν τοῦ νέου χωρίου, εἰς ἐξακοσίων περίπου μέτρων ἀπόστασιν τοῦ παλαιοῦ.

Ὁ ἐκτοπισμὸς τῶσων κατοίκων δὲν ἦτο εὐκόλον πρᾶγμα. Χάρις ὅμως εἰς τὰ ληθθέντα εὐεργετικά μέτρα, δὲν θὰ ἔχουν αὐτοὶ λόγον νὰ παραπονῶνται, ἀφοῦ μάλιστα συμπληρωθῆ τὸ ἔργον τῆς μετοικεσίας. Ναί μὲν, σκληρὸν τὸ νὰ διωχθῆ τις ἀπὸ τὴν στέγην ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἔζησαν καὶ ἀπέθανον οἱ γονεῖς του καὶ οἱ πατέρες τῶν πατέρων του. Οἱ γέροντες ἰδίως, καὶ ἐτι μᾶλλον αἱ γυναῖκες χωρικά, μετὰ στεναγμῶν καὶ δακρύων ἐνίστε ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην. Ἄλλ' ὑπὸ πᾶσαν ἄλλην ἐποψίν ἢ μετοικεσία ἦτο συμφέρουσα. Ἄντι τῶν στενῶν, σαθρῶν καὶ παλαιῶν οἰκιῶν, ἐδόθησαν ἀνὰ τριακόσια μέτρα εἰς ἕκαστον ἰδιοκτητήν, πρὸς δὲ καὶ ἄλλα τριακόσια εἰς ἕκαστον ἐνήλικον τέκνον του, πρὸς ἀνέγερσιν εὐρυχωροῦ οἰκίας ἐντὸς κήπου. Ἀπεξημιώθησαν δὲ διπλασίως οἱ κάτοικοι: Ὅχι μόνον ἔλαβον τίμημα γενναῖον διὰ τὰς κατεδασιζόμενας παλαιὰς οἰκίας των, ἀλλὰ καὶ ἐπληρώθησαν διὰ τὴν ἀξίαν τῶν γηπέδων τοῦ νέου συνοικισμοῦ, μολονότι ἦσαν καὶ αὐτὰ ἰδιοκτησία των. Ἡ δυσκολία τῆς μεταφορᾶς τοῦ ὕδατος ὑπερνικηθῆ ἐπὶ τέλους διὰ τοῦ κατασκευασθέντος ὕδραγωγείου πρὸς διοχέτευσιν τῶν νερῶν τῆς κρήνης Κασσιδίδος. Τὰ πάντα φαίνονται ἤδη ἐξομαλυνθέντα.

Καὶ ὅμως οἱ κάτοικοι παραπονοῦνται ἀκόμη, ἴσως δὲ ὄχι ἀδίκως καθ' ὅλα. Παραπονοῦνται ὅτι δὲν ἐνεκρίθη μέχρις ὥρας ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἢ δευτέρα κλήρωσις τῶν γηπέδων εἰς τὸν νέον συνοικισμόν καὶ ὅτι ἐνεκα τῆς τῆς τῆς βραδύτητος οἱ ἡμίσεις τῶν κατοίκων δὲν δύνανται νὰ ἀρχίσουν τὴν ἀνέγερσιν τῶν οἰκιῶν των. Παραπονοῦνται ὅτι ἡ χάραξις τῆς κυριωτέρας ὁδοῦ δὲν γίνεται κατὰ τὸ ἐγκριθὲν σχέδιον. Δὲν ἤρχισεν ἀκόμη ἡ οἰκοδομὴ τῆς νέας ἐκκλησίας καὶ τοῦ νέου σχολείου των, ἐνῶ τὸ παλαιὸν σχολεῖον κατεδαφίσθη ἤδη καὶ οἱ μικροὶ χωρικοὶ διδάσκονται ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ δημοδιδασκάλου ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας τοῦ κοιμητηρίου, — ὅπου θάπτονται καὶ σήμερον ἐτι οἱ νεκροὶ των, μολονότι καὶ τοῦτο περιελήφθη εἰς τὸν χώρον τῶν ἀνασκαφῶν. Χάριν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ αἱ παλαιαὶ ἐκκλησίαι τοῦ Καστρίου θὰ καταστραφῶν, καὶ ἐν τούτοις ἡ νέα ἐκκλησία δὲν ἀνεγείρεται.

Δι' ὅλα ταῦτα οἱ παραπονούμενοι ἐννοοῦν κάλλιστα ὅτι δὲν εὐθύνονται ποσῶς οἱ Γάλλοι. Ἀπ' ἐναντίας ἐκτιμοῦν ὅσα ἀγαθὰ ἔφερον καὶ θὰ φέρουν αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ εὐγνωμονοῦν πρὸς τοὺς Γάλλους, οἱ ὅποιοι ἐπροσπάθησαν πάντοτε καὶ κατὰ πάντα νὰ γείνη ἐπ' ἀγαθῶ τῶν κατοίκων ἢ ἐφαρμογῇ τῆς Συμβάσεως. Τὰ παράπονα ἀπευθύνονται ἐγγύστερον. Ἐὰν εἰσηκούοντο μετ' ἀμερολήπτου προσοχῆς καὶ ἐπεδιώκετο μετὰ φωτισμένης δραστηριότητος ἢ θεωραπείας, θὰ ἐπῆρχετο εὐκόλως. Ἀλλὰ τὰ ἐπιθετα καὶ τὰ οὐσιαστικὰ ταῦτα πῶς νὰ περιμένῃ τις νὰ τὰ εὖρη ἐφαρμοζόμενα κατ' ἐξαιρέσιν εἰς τὰς δημοτικὰς ἢ ἐπαρχιακὰς ἀρχὰς τῶν Δελφῶν; Ἐντούτοις τὸ πρᾶγμα ἐπέγει. Χθές, Κυριακὴν, ἐτοιχοκλήθη εἰς τὰς ἐκκλησίας εἰδοποίησις, ὅτι τὴν 15 τοῦ προσεχοῦς Σεπτεμβρίου οὔτε μίαν οἰκίαν δὲν θὰ

μείνῃ κατοικημένη εἰς Καστρί. Ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἀνάγκη ὅλοι οἱ κάτοικοι του νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὸν νέον συνοικισμόν. Κρημιζονται λοιπὸν οἱ τοῖχοι τῶν καταδικασμένων οἰκιῶν καὶ μεταφέρονται αἱ κέραμοί των, ἡ παλαιὰ των ξυλεία, καὶ πέτραι πρὸς τούτοις μεγάλαι χρησιμοποιεῖται γενναίως ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν. Οὕτω ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν ἐκ τῆς θαλάσσης, τὴν ὁποίαν οἱ παλαιοὶ Καστριῶται δὲν ἔβλεπον ἀπὸ τὸ παλαιὸν χωρίον των, θὰ φαίνονται αἱ νεόκτιστοι οἰκίαι τοῦ νέου συνοικισμοῦ εἰς τὸ εὐθέρον ἐκεῖ ὕψωμα, — τὸ δὲ ζωγραφικὸν Καστρί, μετὰ τὰς ταπεινάς οἰκίας καὶ τὰ πράσινα δένδρα του, δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν Φαιδριάδων. Ἄντ' αὐτοῦ θ' ἀρχίσουν βαθμηδὸν νὰ διαγράφονται ἐπὶ τῆς ἀποτόμου κατωφερείας αἱ ἀλλεπάλληλοι γραμμαὶ τῶν οἰκοδομῶν, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἀρχαῖοι ἀνῆρχοντο κλιμακῆδόν, καὶ νὰ λευκαζοῦν ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου τὰ θεμέλια των, τὰ ἐπὶ τόσους καὶ τόσους αἰῶνας μὴ ἰδόντα τὸ φῶς.

Σήμερον οἱ Δελφοὶ παριστοῦν θέαμα ἄλλου εἶδους, — ἀσύνηθες ὅσον καὶ ἀξιοπεριεργον. Ἐξ ἑνὸς οἱ χωρικοὶ κατεδαφίζουν καὶ ἀποσυνθέτουν τὰς παλαιὰς οἰκίας των καὶ μεταφέρουν τὸ ὑλικὸν εἰς τὸ παρέκει σχηματιζόμενον νέον χωρίον. Ἐξ ἄλλου, ἕκατὸν περίπου ἐργάται σκάπτουν τὴν γῆν ὑπὸ τὰ προσεκτικὰ βλέμματα εἰδημόνων ἐπιστατῶν. Οἱ λίθοι χωρίζονται καὶ ἐξετάζονται, μὴ τυχόν εἶναι τεμάχια γλυπτὰ ἢ φέρουν ἐπιγραφὰς. Οἱ ἀχρηστοὶ λίθοι καὶ τὰ χρώματα φορτόνονται ἐπὶ μικρῶν ἀμαξῶν. Τέσσαρες γραμμαὶ στενοῦ σιδηροδρόμου (Decauville) ἐντέχνως διασταυρούμεναι ἐπὶ ὀλιγοῦ μήκους 1800 μέτρων, φέρουν τὰς ἀμάξας μακρὰν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ χύνουν τὸ φορτίον των ἐπὶ βράχων ἀγόνων, οἱ ὅποιοι μετὰ τινα ἔτη ἴσως θὰ κλύπτωνται ὑπὸ ἀμπελώνων. Ἡ κλίσις τοῦ σιδηροδρόμου ὑπελογίσθη ἀκριθῶς, εἰς τρόπον ὥστε αἱ φορτηγαὶ ἀμάξαι καταβαίνουν μόναι των, συνδεόμεναι ἀνὰ τρεῖς καὶ τέσσαρας· ἐκάστην δὲ μικρὰν ἀμαξοστοιχίαν διευθύνει ἐργάτης, ὄρθιος ὀπίσθεν τῆς τελευταίας ἀμάξης. Μετὰ τὴν χύσιν τοῦ φορτίου, τὰς κενὰς ἀμάξας σύρουν ἄλογα ὀπίσω πρὸς τὰς ἀνασκαφὰς, ἐπὶ ἄλλης γραμμῆς σιδηροδρόμου. Καὶ ἀντηχεῖ καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ὑπὸ τὰς Φαιδριάδας τῶν κενῶν καὶ φορτωμένων ἀμαξῶν ὁ διηνεκῆς κρότος, διακοπτόμενος μόνον ἐπὶ δύο ὥρας τὴν μεσημβρίαν.

Δὲν εἶναι αὕτη ἡ πρώτη φορὰ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Γάλλοι ἀνασκαλεύουν τὸ ἔδαφος τῶν Δελφῶν μετὰ λωστοὺς καὶ ἀξίνας. Κατὰ τὸ 1861 ὁ πρῶν διευθυντὴς τῆς Γαλλικῆς σχολῆς κ. Foucart, καὶ κατὰ τὸ 1880 ὁ κ. Haussoulier, μέλος τῆς ἰδίας σχολῆς, ἀνέσκαψαν εἰς ὀλίγα σημεία, παρεκτός δὲ τῆς ἀποκαλύψεως τῶν βάσεων οἰκοδομημάτων τινῶν καὶ τῆς εὐρέσεως ἰκανῶν ἐπιγραφῶν, ἠδυνήθησαν νὰ ὀρίσουν τὴν τοποθεσίαν τῶν κυριωτέρων μνημείων τοῦ ἱεροῦ. Ἡ ἐπιτυχία τῶν ἀνασκαφῶν ἐκείνων ἔδωκε εἰς τὴν Γαλλίαν δικαίωμα προτεραιότητος τοῦ ὁποίου δὲν ἠδύνετο εὐκόλως νὰ ἀποξενωθῆ. Αἱ εὐγενεῖς παραδόσεις τοῦ παρελθόντος ἐπέβαλλον εἰς αὐτὴν τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου, ὡς ὑπηρεσίαν

εἰς τὴν πέγνην καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ἄλλ' ἐνῶ ἐδίσταζον οἱ ἐν Γαλλίᾳ ν' ἀναλάβουν τὴν μεγάλην δαπάνην τοιαύτης ἐπιχειρήσεως, ἤρχισαν οἱ Ἀμερικανοὶ νὰ ἐπιζητοῦν τὴν τιμὴν τοῦ νὰ ἀναλάβουν ἐκεῖνοι τὴν ἀνασκαφὴν τῶν Δελφῶν. Ὁ συναγωνισμὸς ἐκεῖνος συνετέλεσε εἰς τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας διαπραγματεύσεων. Κατὰ πρῶτον ἡ περὶ Δελφῶν σύμβασις προσεκολλήθη εἰς τὴν ἐμπορικὴν συνθήκην μεταξὺ Γαλλίας καὶ Ἑλλάδος. Ἄλλ' ἡ ἐμπορικὴ ἐκείνη συνθήκη δὲν ἐπεψηφίσθη ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς βουλῆς, ὥστε μετ' αὐτῆς ἐναυάγησε καὶ ἡ σύμβασις. Αἱ διαπραγματεύσεις ἐπανελήθησαν. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις δὲν ἠθέλησε νὰ θεωρήσῃ τὸ ζήτημα τοῦ περὶ ἀνασκαφῶν προνομίου ὡς ἀντάλλαγμα ἐμπορικῶν πλεονεκτημάτων. Διὰ τῆς ὑπογραφείσης ὑπὸ τοῦ κ. Μοντολὸν καὶ τοῦ κ. Σ. Δραγοῦμη συμβάσεως τῆς 23 Ἰανουαρίου 1887, παρεχωρήθη ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν ἡ ἄδεια «ὅπως ἀνασκάψῃ ἐν Δελφοῖς ἐπὶ πενταετίαν», ἀναδεχομένης τῆς Κυβερνήσεως ταύτης τὰς δαπάνας τῆς ἀνασκαφῆς. «Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀναδέχεται ἐκ τῶν πρὸς ἀπαλλοτριώσιν δαπανῶν ποσὸν μέχρι ἐξήκοντα χιλιάδων φράγκων». Τῶν εὐρημάτων ἡ κυριότης ἀνήκει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἡ δὲ Γαλλικὴ «ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ λαμβάνειν ἀποτυπώματα καὶ ἐκμάγματα πάντων τῶν ἀντικειμένων ὅσα ἡ ἀνωτέρω ἀνασκαφὴ ἤθελεν ἀποκαλύψει. Ἡ διάρκεια τοῦ ἀποκλειστικοῦ αὐτοῦ «δικαιώματος ἔσται πενταετής ἀρχομένη ἀπὸ τῆς εὐρέσεως ἐκάστου ἀντικειμένου. Κατὰ τὸ αὐτὸ χρόνικόν διάστημα ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις θέλει ἔχει (τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα δημοσιεύσεως τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφῆς».

Ἔμενε τὸ ζήτημα τῆς ψηφίσεως τοῦ ἀναγκαίου ποσοῦ πρὸς ἀποζημιώσεις τῶν ἐκτοπισθησομένων κατοίκων καὶ διὰ τὴν δαπάνην τῆς ἀνασκαφῆς. Ὡς πρὸς τὴν ἀποζημίωσιν, μετὰ προηγουμένης ἐπὶ τόπου μελέτας, ἐσυμφωνήθη ὅτι θὰ καταθέσῃ ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν τὸ ἰσότιμον φρ. 250,000 καὶ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις θ' ἀναλάβῃ τὴν τακτοποίησιν τῆς ὅλης ὑποθέσεως. Διὰ δὲ τὴν λοιπὴν δαπάνην ὑπελογίσθη ὅτι θ' ἀνασκαροῦν 150,000 περίπου κυβικὰ μέτρα, ἀνὰ δύο δραχμὰς τὸ μέτρον. Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἐζήτησε τὸ Γαλλικὸν ὑπουργεῖον παρὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους πίστωσιν φρ. 500,000. Ἡ πίστωσις ἐπεψηφίσθη εἰς μὲν τὴν βουλὴν τῆς Γαλλίας τὴν 16 Φεβρουαρίου 1891 ε. ν. διὰ ψήφων 341, ἐπὶ 402 ἀντιπροσώπων παρόντων, — εἰς δὲ τὴν Γερουσίαν τὴν 3 Μαρτίου, διὰ ψήφων 184, ἐπὶ 193 παρόντων. Κατὰ συνέπειαν, τὴν 13/25 Ἀπριλίου 1891, ὑπεγράφη ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὁ ψηφισθεὶς ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς βουλῆς Νόμος ΑἲΘΔ' πρὸς ἐπίκωρυσιν τῆς συμβάσεως, ἐρέτος δὲ ἤρχισαν ἐπὶ τέλους αἱ ἐργασίαι τῆς ἀνασκαφῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Κυρίου Homolle, διευθυντοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς.

Ὁ Κύριος Homolle συνεταύτισε ἤδη πρὸ ἐτῶν

τὸ ὄνομά του μετὰ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος διὰ τῶν εἰς Δῆλον ἀνασκαφῶν του. Εἰς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ πάλιν τὴν λατρείαν ἀφοσιούται εἰς Δελφούς. Ἡ σῆμη τῶν εἰς Δῆλον ἀνακκλύσεων του, ἡ ἀποκτηθεῖσα εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἐκεῖνας πείρα, αἱ βαθεῖαι ἀρχαιολογικαὶ του γνώσεις, ἡ δραστηριότης, ὁ ζῆλος του καὶ αὐτὴ ἡ πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἰλικρινὴς ἀγάπη του, τὰ πάντα τὸν ἀναδεικνύουν ἄξιον τῆς ἀποστολῆς, τὴν ὁποῖαν εὐχόμεθα νὰ φέρῃ εἰς αἴσιον πέρας πρὸς νέαν τοῦ ὀνόματός του τιμὴν. Μετὰ βοηθούς καὶ συνεργάτας τοὺς Κ. Κ. Couve καὶ Bourguet, μέλη τῆς Γαλλικῆς σχολῆς, τὸν Κον Convert μηχανικὸν γνωρίζοντα πρὸ ἐτῶν τὴν Ἑλλάδα ὡς ἐκ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν κατασκευὴν διαφόρων σιδηροδρόμων, καὶ τὸν ἀρχιτέκτονα Κον Tournaire, τὸν ἐπισκευάσαντα πέρουσι τὸ μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, ὁ Κος Homolle ἤρχισε τὰς ἐργασίας του καὶ τὰς ἐξακολουθεῖ δραστηριῶς, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων Κου Καστρωμένου καὶ τοῦ ἐπιστάτου Κου Κοντολέοντος ὡς ἀντιπροσώπων τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

Ἔνεκα τῆς μετοικεσίας τῶν διακοσιῶν καὶ πενήκοντα οἰκογενειῶν τοῦ χωρίου, καὶ ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τοῦ ἀποκρήνου ἐδάφους, αἱ δυσκολίαι τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἐδῶ μεγαλείτερα ἢ τῶν εἰς ἄλλα μέρη γενομένων. Χάρις ὅμως εἰς τὰ ληφθέντα μέτρα, θὰ ὑπερνικηθῶν αἱ δυσκολίαι. Εἴθε δὲ καὶ τὰ εὐρήματα νὰ εἶναι ἀντάξια τῶν κόπων καὶ τῶν ἐλπίδων τῶν ἀναλαβόντων τὴν ἐπιχείρησιν. Ὑπῆρχε ἀνεκὰθεν φόβος μὴ, ἔνεκα τῶν πολλῶν σιλήσεων καὶ καταστροφῶν, τὰ εὐρήματα εἶναι σπάνια καὶ ἀσήμαντα. Ἀλλὰ καὶ μόνη ἡ ἀνεύρεσις ἐπιγραφῶν καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ οἰκοδομῶν θὰ ἤρκουν πρὸς ἀντιστάθμισιν τῶν γενομένων θυσιῶν. Ὑπῆρχε καὶ ἄλλος φόβος, μὴ ὡς ἐκ τῆς κατωφερείας τοῦ ἐδάφους τὰ κινητὰ ἐρείπια ἐκυλισθῆσαν βαθμηδὸν μέχρι καὶ τοῦ πυθμένος αὐτοῦ τῆς βαθείας κάτω κοιλάδος καὶ εἶναι ἀνάγκη ν' ἀνασκαφῇ ὀλόκληρος ἡ μακρὰ ἔκτασις τῆς κλιτύος τοῦ βουνοῦ πρὸς ἀνεύρεσίν των. Εἰς τοῦτο ὁ Κος Homolle ἀντέτεινε ὅτι τὸ ἔδαφος τοῦ ἱεροῦ ἦτο μοιρασμένον εἰς διάφορα τεχνητὰ καὶ ἀλλεπάλληλα ἐπίπεδα στρώματα, καὶ ὅτι τὰ κυλισθέντα τυχὸν μάρμαρα, πεσόντα ἐκ τοῦ ἐνὸς ἐπιπέδου εἰς τὸ ἄλλο, θὰ ἔμειναν ἐπ' αὐτοῦ καὶ θὰ ἀνευρεθῶν ὑπὸ τὰ χῶματα. Ἡ εὐρεσις πολυτίμων κειμηλίων εὐθὺς μετὰ τὴν ἐναρξίν τῶν ἀνασκαφῶν δικαιοῖ πληρέστατα τὴν αἰσιοδοξίαν τοῦ Κου Homolle καὶ παρέχει ἐγγύτησιν ἀσφαλῆ διὰ τὸ μέλλον.

Πλησίον τῶν προτυλαίων, τῶν ἀνασκαφέντων κατὰ τὸ 1880 ὑπὸ τοῦ κ. Haussoulier, εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ὁποῖου ὑπέρεκειτο ὁ ναὸς, ἀνευρέθησαν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν αἱ βάσεις καὶ τὰ ἐρείπια μικροῦ οἰκοδομήματος. Ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἐπιγραφαὶ πολυάριθμοι μαρτυροῦν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἦτο ὁ θησαυρὸς τῶν Ἀθηναίων. Παρεκτός τῶν πολλῶν ἐπιγραφῶν ἀνευρέθησαν γλυπτὰ τεμάχια καὶ — τὸ σπουδαιότερον, — μετόπαι ἀνάγλυφοι τῶν ὁποῖων ἡ σειρά ἴσως συμπληρωθῆ καθόσον προχωρεῖ ἡ ἀνασκαφὴ. Ἄλλ' ὁ κ. Homolle δὲν βιά-

ζεται. Προτιμᾷ τὴν ἐξακολουθήσιν τῆς ἀνασκαφῆς μεθοδικῶς καὶ βαθμιαίως, καὶ τὴν μεταφορὰν τῶν χωμάτων, μέχρις οὗ ἀποκαλυφθῆ τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος καὶ ἐπανίδουν τότε τὸ φῶς τοῦ ἡλίου οἱ πρὸ τῶν αἰώνων κρυμμένοι θησαυροὶ τοῦ.

Τὰ εὐρεθέντα ἀνάγλυφα εἶναι τόσο μᾶλλον πολυτίμα, καθόσον ὀλίγιστα εἶναι τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ μνημεῖα τῆς αὐτῆς τέχνης, τῆς διαδεγθεισῆς δηλαδὴ τὴν ἀρχαϊκὴν καὶ προηγηθείσης τῆς κλασικῆς περιόδου. Μία μετόπη παριστᾷ τὸν Ἡρακλέα, ἄλλη παριστᾷ ταῦρον, ἀλλὰ τὸ κειμήλιον τοῦ σχηματιζομένου ἐκεῖ μουσείου εἶναι κεφαλὴ γυναικός. Ἡ ἀφελὴς χάρις τῆς ἐκφράσεως, ἡ γλυκύτερος τοῦ μειδιάματός της ἐντυπώνεται εἰς τὴν μνήμην. Ἀροῦ ἀπαξ τὴν ἴδη τις, τὴν ἐνθυμεῖται καθὼς ἐνθυμεῖται μορφὴν προσφιλεῖ πρὸ ἐτῶν πολλῶν μὴ λησμονηθεῖσαν (1).

Ἀνέφερα τὴν λέξιν μουσεῖον. — Τί θὰ γείνουν ἄρα γε τὰ εὐρήματα μετὰ τὴν ὀρισθεῖσαν πενταετίαν ὁπότε θὰ λήξῃ τῶν Γάλλων τὸ προνόμιον καὶ τὸ ἔργον; Εὐχόμεναι νὰ μείνουν ἐκεῖ ἐπὶ τόπου. Οὔτε ἡ ἀνέγερσις Μουσείου οὔτε ἡ ἐπιτήρησις καὶ διαφύλαξις του θὰ εἶναι δύσκολοι εἰς Δελφούς. Ἐντὸς δὲ ὀλίγων ἐτῶν θὰ εἶναι ἡ ἐκεῖ μετάβασις πολὺ εὐκολωτέρα ἢ τὴν σήμερον. Διατί παρεκτός ὄσων ἄλλων θὰ ἔχῃ τις νὰ θαυμάσῃ εἰς τὴν ὠραίαν ἐκείνην τοποθεσίαν, νὰ μὴ τὸν ἐλκύῃ καὶ ἡ πρόσθετος περιέργεια τοῦ νὰ ἴδῃ τὸ Μουσεῖον τῶν Δελφῶν; Τὸ κεντρικὸν ἐν Ἀθήναις Μουσεῖον δὲν ἔχει ἀνάγκην τῶν ἐκεῖ εὐρημάτων. Εἶναι καὶ ἄνευ τούτων ἰκανῶς πλούσιον ἤδη, καὶ θ' αὐξάνῃ κατ' ἔτος ὁ πλοῦτος του ἐξ ἄλλων ἀνασκαφῶν. Ἄς φροντίσουν ἀπὸ τοῦδε οἱ ἐνδιαφερόμενοι περὶ τακτοποιήσεως τοῦ ζητήματος τούτου καὶ προλήψεως περιττῶν περιπλοκῶν.

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ

Υ. Γ. Ἀπόψε μετὰ τὸ γεῦμα μᾶς ἐκλόνησε τὴν οἰκίαν σεισμός καὶ διέκοψε τὰς συνομιλίαις μας. Ποῦ ἄρα γε ἐπέφερε νέας καταστροφὰς ἢ δόνησιν σου;

Ἡ τομὴ τοῦ Κορινθιακοῦ Ἴσθμοῦ²

Ἐνταῦθα, χωρὶς νὰ ἔχω πρόθεσιν νὰ σᾶς κουράσω τὸ παράπαν, παρακαλῶ νὰ μοὶ ἐπιτραπῇ ν' ἀναπτύξω ἐν συντόμῳ καὶ τὸ πρόγραμμα, ὅπερ ἐφήρμοσεν ἡ ἐργολαβικὴ ἐταιρεία κατ' ἀρχάς, διότι, ἂν καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ ἔργον εἶναι ἀπλοῦστατον, ὁ τρόπος καὶ τὰ μέσα τῆς ἐκτελέσεως συνδέονται στενώτατα πρὸς τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν καὶ τὴν ὀλικὴν δαπάνην. Ἐὰν ἡ γεωλογικὴ σύστασις τοῦ Ἴσθμοῦ ἦτο γνωστὴ μετὰ πλείονος ἀκριβείας κατ' ἀρχάς, καὶ τοῦτο ὁμολογουμένως ἦτο

ἐν μέρει δύσκολον ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη πρὸ τριῶν ἢ τεσσάρων ἐτῶν θὰ εἶχεν ἤδη συντελεσθῆ τὸ ἔργον διὰ δαπάνης, ἥτις δὲν θὰ ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὰ ἀρχικῶς κατατεθέντα χρηματικὰ ποσά. Ἡ ἐταιρεία ὑπελόγιζεν, ὅτι διὰ τῶν κοινῶν μεθόδων (ἐκσκαπτῆρων, ὑδραυλικῶν ἀντλιῶν, βορβοροφάγων καὶ σιδηροδρομικῶν μέσων) θὰ ἠδύνατο ν' ἀποπερατώσῃ τὴν ἐκ 2,500,000 κυβικῶν μέτρων ἐκσκαφὴν πρὸς τὰ δύο ἄκρα τοῦ Ἴσθμοῦ, ἐνῶ συγχρόνως θὰ ἐξετελεῖτο ἡ ἐκσκαφὴ τῆς κορυφῆς (2,000,000 κ. μ.) ἥτις καὶ θὰ ἐπερατοῦτο ἐν διαστήματι δύο ἐτῶν.

Τὸ πρὸς τὸ κέντρον μέρος ἐκ 5,400,000 κυβικῶν μέτρων θὰ ἐσκάπτετο διὰ τῶν κοινῶν μεθόδων, θὰ ἐρρίπτετο ἐντὸς τῆς διώρυγος, ὁπότεν διὰ δύο βορβοροφάγων θὰ ἐφορτώνοντο τὰ χῶματα εἰς 30 φορηγίδας καὶ θὰ μετεφέροντο δι' ἑξ' ἀτμοπλοίων μακρὰν πρὸς τὴν θάλασσαν· τοῦτο ἦτο τὸ ἀρχικὸν πρόγραμμα. Ἀλλὰ βορβοροφάγοι τῆς δυνάμεως ἦν ἀπῆλθε τὸ ἔργον δὲν ὑπῆρχον ἔτοιμοι· ἔπρεπε νὰ κατασκευασθῶσι, διὰ τὴν κατασκευὴν δὲ καὶ τὴν μεταφορὰν αὐτῶν εἰς τὸν Ἴσθμὸν ἐχρειάσθησαν δύο ὀλόκληρα ἔτη. Ὄφειλον λοιπὸν νὰ εἶναι τοιαῦτα, ὥστε ἐν διαστήματι δύο μόνον ἐτῶν νὰ ἐκτελεσθῆ ἡ ἐκσκαφὴ καὶ μεταφορὰ τῶν 5,400,000 κ. μ., κολλοσοὶ δηλαδὴ 300 ἵππων δυνάμεως καὶ 600,000 φράγκων ἀξίας ἐκάστη, δυνάμενη νὰ παραγάγῃ περὶ τὰς 5000 κυβικὰ μέτρα ἡμερησίως. Ἡ κατασκευὴ τῶν μηχανημάτων τούτων ἐπεριμένετο μετ' ἀνυπομονησίας, διότι ἐπ' αὐτῶν ἐβάσιζεν ἡ ἐταιρεία τὰς ἐλπίδας της περὶ τῆς εὐδώσεως τοῦ ἔργου· τὴν πεποιθήσιν ταύτην μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἐξῆς ἐπιστολή, ἣν ἔγραφεν ὁ Φερδινάνδος Λεσσέψ πρὸς τὸν στρατηγὸν Τύρρ τὴν 9/21 Ἰανουαρίου 1884.

« Ἀγαπητέ μου Στρατηγέ.

» Εἶδον γῆρας ἐν Lyon ἀποπερατωθεῖσαν τὴν λαμπρὰν » βορβοροφάγον σας, ἥτις ἀποστέλλεται ὅσον οὕτω διὰ » Μασσαλίας εἰς Κόρινθον. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε κατασκευα- » σθέντων μηχανικῶν ἐργαλείων εἶναι βεβαίως τὸ ἰσχυρό- » τατον, δυνάμενον νὰ παραγάγῃ 5000 κυβικὰ μέτρα ἐν » διαστήματι δέκα ὡρῶν. Διαθέτοντες τοιαῦτα μέσα, δὲν » ἀμφιβάλω, ὅτι ταχέως θέλετε ἐπιτύχει τὴν εὐδώσιν » τοῦ ἔργου σας».

Μόλις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1885 ἤρχισεν ἡ λειτουργία τῶν βορβοροφάγων καὶ κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ ἀρχιμηχανικός τῆς ἐταιρείας βλέπων ὅτι ἡ φύσις τοῦ ἔδαφους δὲν ἦτο οἷα ἐνομιζέτο ἀρχικῶς, προαισθάνεται τὸ ἀκατάλληλον τοῦ ἐργαλείου διὰ τὴν ἐργασίαν, δι' ἣν ἦτο προωρισμένον, δισταζὼν ὅμως νὰ θέσῃ διὰ μίαν εἰς ἀχρηστίαν ἐργαλεῖα δι' ἃ ἐδαπανήθησαν 1,200,000 φράγκα, τροποποιεῖ ἐν μέρει μόνον τὸ ἀρχικὸν πρόγραμμα, αὐξάνων τὰ συνεργεῖα, ἅτινα ἐργάζοντο διὰ τῶν σιδηροδρομικῶν μέσων, χωρὶς νὰ καταργήσῃ καὶ τὴν χρῆσιν τῶν βορβοροφάγων ἐντελῶς. Κατὰ δὲ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1886 μετὰ ὀκτώ δηλαδὴ μῆνας, ὁ αὐτὸς μηχανικός ἔγραφε: « Ἡ πείρα ἐξ- » κολουθοῦσα νὰ μᾶς φωτίξῃ ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῶν » πετρωμάτων τοῦ Ἴσθμοῦ, ὃν προτιθέμεθα νὰ δια- » τρήσωμεν, μᾶς ἀναγκάζει νὰ τροποποιήσωμεν τὸ » ἀρχικὸν πρόγραμμα, οὕτως ὥστε νὰ ἐλαττώσω-

(1) Τὰ γλυπτὰ ταῦτα εἶναι ἡμίσεος περίπου φυσικοῦ μεγέθους. Ἀνευρέθη καὶ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους κεφαλὴ Ἀπόλλωνος, ἀρχαϊκῆ. Τὴν δὲ 19 Μαΐου ἀνευρέθη ἀγάλμα ἀκέραιον τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀρχαϊκοῦ ἐπίσης ρυθμοῦ.